

'FUNDAMENT PAMIĘCI'. O DOŚWIADCZENIU PRZESTRZENI I POZOSTAŁOŚCI PO BYŁYM OBOZIE KONCENTRACYJNYM W MIEJSCU PAMIĘCI KL PLASZOW

'Foundation of Memory'. About the experience of space and remnants of the former concentration camp at the KL Plaszow memorial site

Tomasz Owoc*, Kamil Karski**

SUMMARY: The basis for the presented article is a speech by Kamil Karski and Tomasz Owoc, which was presented during the conference „Historical Ruins - Protection, Use, Management”, between April 16-17, 2018 in Łazienki Królewskie in Warsaw.

The presented article focuses on presenting the assumptions of the scenario of the planned commemoration of KL Plaszow as part of the designed Museum - Memorial Site. Text

presents, the process of shaping the ruin, forgetting it, but also exploring and how the material traces of the past will be used to educate and build awareness of the historical importance of the area after the German concentration camp is presented.

KEYWORDS: Nazi German concentration camps, Krakow, Museum—Memory Place, archaeological excavations, exhibition scenario

Tematyka niniejszego tomu związana z ochroną, użytkowaniem i zarządzaniem trwałymi ruinami, w kontekście podejmowanego przez nas problemu, stanowi pewne wyzwanie dla określenia przedmiotu ochrony. W naturalny sposób poprzez trwałą ruinę rozumiemy pozostałości obiektów historycznych, które w przypadku braku ich zniszczenia również mogły by być uznane za zabytek. W końcu ruiny to ukształtowany w wielowiekowym procesie niszczenia dokument historyczny, którego zachowanie autentyzmu jest cechą nadrzędną w trakcie przyjmowanych procesów jej rewaloryzacji i uczynienia atrakcyjną dla potencjalnego zwiedzającego¹.

Zagadnienie ochrony i konserwacji materialnych śladów przeszłości, związanej z niedawnymi wydarzeniami historycznymi implikuje jednak konieczność zastanowienia się nad tym, w jaki sposób należy chronić tego typu zabytki. Niezależnie, czy mowa o terenach poprzemysłowych, czy zniszczeniach wojennych, utrwalonych w tkance miejskiej, miejsca tego typu zawsze są wzbogacone o dodatkowy kontekst w jakim funkcjonują. Wiążą się bowiem z kształtowaniem pamięci i świadomości danego miejsca.

W prezentowanym artykule chcemy skupić się na przedstawieniu założeń scenariusza wystawy stałej w planowanym Muzeum-Miejsku Pamięci KL Plaszow. W tym celu przedstawimy proces kształtowania się ruiny, jej zapominania, ale także odkrywania i tego w jaki sposób materialne ślady przeszłości zostaną wykorzystane w celu edukacji i budowania świadomości

---

* Tomasz Owoc, Historical Museum of the City of Kraków

** Kami Karski, Historical Museum of the City of Kraków

¹ Art. 1. Karty Ochrony Historycznych Ruin (zasad ochrony historycznych ruin), przyjęta Uchwałą Walnego Zgromadzenia Członków PKN ICOMOS w dniu 4 grudnia 2012 r.

historycznej wagi miejsca.

Historia Miejsca Pamięci KL Płaszów

Obóz pracy przymusowej w Płaszowie powstał jesienią 1942 roku na zarządzenie dowódcy SS i Policji na Dystrykt Krakowski SS-Oberführera – Juliana Schernera jako *Zwangsarbeitslager Płaszów des SS- und Polizeiführers im Distrikt Krakau* (ZAL Płaszów)² (por. Kunicka-Wyrzykowska 1982). W styczniu 1944 roku przekształcono go w obóz koncentracyjny Konzentrationslager Płaszów bei Krakau (KL Płaszów)³.

Jak pisze Ryszard Kotarba⁴ można wyróżnić trzy zasadnicze okresy funkcjonowania obozu. Pierwszy trwał od początku jego założenia do lata 1943 roku. Główne prace polegały na przystosowaniu zajętego terenu na potrzeby infrastruktury obozowej. Początkowo szacowano, że wykorzystana zostanie powierzchnia ok. 15 ha, na którą przesiedlonych zostanie ok. 4-5 tysięcy więźniów.

Prace budowlane rozpoczęto w drugiej połowie 1942 roku. W pierwszym etapie funkcjonowania obozu, charakteryzują się one chaotycznym i nierównomiernym zagospodarowaniem terenu. Skoncentrowano się wówczas na budowie podstawowej infrastruktury obejmującej oprócz kilkudziesięciu baraków mieszkalnych, pralnię, umywalnię, kuchnię, latryny i niewielką część przemysłową. W tym czasie zaplanowane zostały również inne budynki, w części administracyjnej obozu – czworoboczne koszary, budynek komendantury, magazyny, wytyczono także plac apelowy. Większość z robót była skoncentrowana na zniszczeniu i zaadoptowaniu terenu cmentarzy żydowskich – Starego Cmentarza Żydowskiego Gminy Podgórskiej i Nowego Cmentarza Żydowskiego Gminy Krakowskiej⁵. Pierwszych więźniów skoszarowano zimą 1942 roku.

13 marca 1943 roku rozpoczęła się akcja likwidacji krakowskiego getta. W trakcie jej trwania zginęło ok. 2000 osób, których ciała pogrzebano w masowym grobie na terenie obozu przy północnej granicy Starego Cmentarza Żydowskiego⁶. Większość ludzi pozostałych przy życiu przesiedlono wówczas do obozu płaszowskiego.

Latem 1943 roku zaadaptowano dawny dom Bractwa Pogrzebowego („Szary Dom” – istniejący do dziś) na potrzeby aresztu obozowego. W tym czasie na zarządzenie dowódcy SS

---

² M. Kunicka-Wyrzykowska, *Kalendarium obozu płaszowskiego 1942-1945, Biuletyn Głównej Komisji Badań Zbrodni Hitlerowskich w Polsce XXXI*, 1982, s. 52-72.

³ R. Kotarba, *Niemiecki obóz w Płaszowie 1942-1945*, IPN, Warszawa – Kraków 2009, s. 68.

⁴ R. Kotarba, *Płaszów – obóz zapomniany*, Alma Mater. Miesięcznik Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr 192-193, s. 68.

⁵ E. Gawron, *Obóz Płaszów – część nazistowskiego planu eksploatacji gospodarczej i ludobójstwa*, [w:] Monika Bednarek, Edyta Gawron, Grzegorz Jeżowski, Barbara Zbroja, Katarzyna Zimmerer (red.), *Kraków – czas okupacji – 1939-1945*, MHK, Kraków 2012, s. 396-397.

⁶ Por. A. Biberstein, *Zagłada Żydów w Krakowie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1985, s. 108.

i Policji w dystrykcie krakowskim utworzono obóz „wychowawczy” dla Polaków, który stanowił odrębną jednostkę wewnątrz ZAL Plaszw. W przeciągu całego roku 1943 roku do ZAL Plaszw trafiali więźniowie z likwidowanych obozów pracy i gett Generalnego Gubernatorstwa. Część z nich została skierowana do obozów pracy przy zakładach przemysłu zbrojeniowego w dystrykcie radomskim. Zimą 1943 roku zmieniono dotychczasowe miejsce egzekucji (obszar przy północnej granicy Starego Cmentarza Gminy Podgórskiej) na rejon dawnego szańca FS-21 „Wola Duchacka”, który z czasem w gwarze obozowej określano jako „Hujowa Górka” (H-Górka).

Intensyfikacja prac budowlanych miała miejsce na przełomie lata i jesieni 1943 roku. Ostatecznie obóz, po przemianowaniu na koncentracyjny, rozrósł się do powierzchni ok. 80 ha i osiągnął maksymalny zasięg. Jak pisze Ryszard Kotarba: [...] w pierwszej połowie 1944 roku trwała wciąż rozbudowa KL Plaszw i niektóre inwestycje były bardzo poważne, ale jak się okazało spóźnione. Chwila, kiedy obóz osiągnął punkt szczytowy rozwoju, była jednocześnie momentem decyzji o jego likwidacji. Zachowane plany obozu przedstawiają kolejne etapy jego rozbudowy. Pierwszy z początkowej fazy (lipiec 1943 roku), pokazuje obóz jeszcze dość chaotycznie zabudowany, z placem apelowym w miejscu masowych grobów żydowskich, terenem koło ul. Wielickiej i zabudowanym częściowo obszarem przemysłowym. Na drugim planie datowanym na marzec 1944 roku, zaznaczono już zabudowę w pobliżu Wielickiej, ale bez bocznicy kolejowej, zabudowane nowe tereny przemysłowe i na nowo wytyczony plac apelowy. Trzeci plan – niedatowany, z lata 1944 roku obrazuje pełną zabudowę, linię kolejową i włączoną ul. Pańską z budynkami, a także naniесione planowane obiekty. Gdy się je porównuje, widać, że konsekwentna rozbudowa zmierzała do stworzenia obozu koncentracyjnego posiadającego wszelkie urządzenia i obiekty niezbędne do jego normalnego funkcjonowania, a jednocześnie do eksterminacji bezpośredniej więźniów i niszczenia ich przez nadludzką pracę.⁷

Wydzielono zasadnicze części – niemiecką, znajdującą się we wschodniej części obozu, w której znajdowały się komendantura i koszary. Powstał także lazaret i baraki SS. Dla oficerów i komendanta obozu, Amona Götha, zaadaptowano przedwojenne domy przy obecnej ulicy Heltmana. Wykorzystano również starsze budynki przy głównej bramie obozu, w których umieszczono centralę telefoniczną, wartownię i posterunek; właściwą część obozowa – przeznaczona dla więźniów, wraz z obiektami towarzyszącymi (sektorem szpitalnym, kuchnią, budynkami gospodarczymi i łaźnią itp.), zbudowano na północ i na południe od obecnej ul. Jerozolimskiej. Część drugą, między ul. Jerozolimską a Pańską, przeznaczono na warsztaty. Każda z wymienionych części była oddzielona wewnętrznymi ogrodzeniami i bramami. W części więźniarskiej w drugim etapie wzniesiono ponadto budynki nowej łaźni, odwyszalni i kwarantanny (na terenie starego cmentarza). Wybudowano również nowy plac apelowy. Zniwelowano dawne miejsca masowych egzekucji na starym cmentarzu i tzw. H-Górce, częściowo je zabudowując i przenosząc miejsce straceń na obszar szańca FS-22. Plany rozbudowy obejmowały także rozwinięcie infrastruktury, w tym doprowadzenie do centralnej części obozu kolei. W tym celu, 10 lipca 1944 roku na

⁷ R. Kotarba, *Niemiecki obóz w Plaszwowie ...*, s. 40-41.

zarządzenie komendanta obozu zorganizowano wysadzenie budynku hali przedpogrzebowej Nowego Cmentarza Żydowskiego, która znajdowała się na trasie przebiegu nowej magistrali⁸.

Z powodu pożarów w II poł 1943 r. rozrzedzono zwartą zabudowę i wykopano stawy przeciwpożarowe. Nastąpiła rozbudowa części przemysłowej, powstały dalsze warsztaty, w których ulokowano nowe firmy na tzw. Neue Gelände.

Trzeci etap funkcjonowania obozu łączy się z ogólną sytuacją wojenną i działaniami mającymi na celu wygaszenie działalności obozu. W maju 1944 roku przeprowadzono wielką selekcję, w wyniku której ok. 1400 osób wysłano do KL Auschwitz. Od czerwca przez KL Paszów przechodziły transporty Żydów z Węgier i likwidowanych obozów z dystryktu lubelskiego i rzeszowskiego. W czerwcu 1944 roku w obozie znajdowało się 24 tys. ludzi, a wzniesionych było ok. 200 niezależnych budynków.

Część więźniów została skierowana do innych obozów: Gross-Rosen, Mathausen, Auschwitz, Ravensbrück i Buchenwald. Od września rozpoczęto ekshumacje ciał ofiar z grobów masowych, a następnie ich spopielenie. Wraz z ostatnimi miesiącami 1944 roku prace rozbiórkowe baraków dobiegły końca. Ostatecznie KL Płaszów przestał istnieć 14 stycznia 1945 roku⁹.

Opuszczony obóz został zajęty przez Armię Czerwoną. Zachowane budynki wykorzystano jako magazyny. Wstęp na teren byłego obozu był wzbroniony. W sprawozdaniu Zarządu Miejskiego w połowie 1945 r. informowano o obecności żołnierzy ZSRR, którzy zajmują się burzeniem pozostałych budynków i usuwaniem zasieków z drutu kolczastego¹⁰.

Pierwsze badania dokumentacyjne i historyczne rozpoczęły się i zostały zrealizowane w 1945 roku za zgodą komendantury wojsk sowieckich. Było to śledztwo prowadzone z ramienia Głównej Komisji Badań Zbrodni Niemieckich. Wówczas zebrano relacje świadków, dokumenty, fotografie i plany obozu¹¹.

Od czasu opuszczenia obozu przez Armię Czerwoną teren pozostawał bez opieki i nie podlegał większym przekształceniom. Sytuacja uległa zmianie wraz z podjęciem działań inwestycyjnych i budową zbiornika „Krzemionki” z przyłączami w latach 50. Dalszą rozbudowę kontynuowano w związku z projektowanym ujęciem wody z Raby w 1973 roku. Krajobraz terenu poobozowego został zmieniony poprzez częściową rekonstrukcję szanica FS-22 i wzniesienie Pomnika Ofiar Faszyzmu autorstwa Witolda Cęckiewicza w latach 60. XX wieku¹². Przez kolejne dziesięciolecia na terenie dawnego obozu planowano zaaranżować obszary zielone, w ramach m.in. „Parku Kontemplacyjnego”, w którym oprócz zieleni przewidziano też funkcję miejsca

⁸ B. Zbroja, *Wysoki Zamek Architektura międzywojennego Krakowa 1918-1939. Budynki, ludzie, historie, Wysoki Zamek*, Kraków 2013, s. 38-39.

⁹ E. Gawron, *Obóz Płaszów – część nazistowskiego...*, s. 421.

¹⁰ K. Kocik, *Płaszów. Próby upamiętnienia (1945-2007)*, (w:) M. Śmietana, M. Bednarek (red.) „*Płaszów. Odkrywanie*”, Muzeum Historyczne Miasta Krakowa, Kraków 2016, ss. 97-136.

¹¹ R. Kotarba, *Niemiecki obóz w Płaszowie...*, s. 31; Kotarba Ryszard, *Płaszów – obóz zapomniany...*, s. 29.

¹² M. Karpińska, D. Leśniak-Rychlak, M. Wiśniewski, *Pomnik Ofiar Faszyzmu w Płaszowie (1960-1964)*, [w:] M. Karpińska, D. Leśniak-Rychlak, M. Wiśniewski (red.), *Witold Cęckiewicz, t. I – Rozmowy o architekturze. Projekty*, Instytut Architektury, Kraków 2016, s. 129-130.

pamięci.

Pierwszym całościowym opracowaniem terenu było jednak dopiero *Studium historyczno-konserwatorskie terenu byłego obozu koncentracyjnego Płaszów wraz z projektem Parku Pamięci* z 1995 roku, autorstwa zespołu kierowanego przez Jarosława Żółciaka, stanowiące podstawę do wpisu omawianego obszaru do rejestru zabytków w 2002 roku¹³. Dokument został zaktualizowany w 2006 roku.

Badanie miejsca pamięci

Czas, w którym ruina została ukształtowana jest krótki. Posiada ona również swoją specyfikę. Na zachowanym obszarze, objętym obecnie opieką konserwatorską wydzielić można kilkadziesiąt lokalizacji, gdzie zachowane są relikty architektoniczne w postaci pozostałości fundamentów poszczególnych budynków oraz zwarte zespoły ruin- m. in. relikty hali przedpogrzebowej cmentarza żydowskiego przy ul. Abrahama. Teren ten również podlegał intensywnym przemianom, m. in. w trakcie prac porządkowych odsłonięto pozostałości nagrobków cmentarza przy ul. Jerozolimskiej. A w przeciągu kilku dziesięcioleci na terenie całego obozu powstało kilka pomniejszych upamiętnień. Obecnie tereny poobozowe są konglomeratem pozostałości kilku okresów historycznych, istotnych dla zachowania:

- 1) stanowiska archeologicznego Kraków-Podgórze 2 – wielokulturowego stanowiska o zróżnicowanej funkcji, badanego w okresie międzywojennym¹⁴;
- 2) dwóch XIX-wiecznych szańców artyleryjskich Twierdzy Kraków, które wykorzystywano następnie jako miejsca masowych straceń oraz innych pozostałości Twierdzy Kraków;
- 3) dwóch cmentarzy żydowskich, które zostały niemal całkowicie zniszczone w trakcie funkcjonowania obozu. Obecnie widoczne są ślady piwnic grobowych cmentarza Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Podgórzu i ruiny hali przedpogrzebowej cmentarza Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Krakowie, fragmenty murów ogradzających obie nekropolie oraz tzw. Szary Dom - budynek administracyjny cmentarza gminy krakowskiej, w którym w trakcie funkcjonowania obozu urządzono areszt i pomieszczenia biurowe;
- 4) przekształceń związanych z budową i funkcjonowaniem obozu, w postaci zachowanych relikwów architektonicznych i w sposobie ukształtowania terenu, np. niwelacji (wyrównań) wykonanych pod poszczególne baraki, drogi i elementy infrastruktury obozowej;
- 5) przekształceń powojennych, w tym upamiętnienia historii obozu w postaci siedmiu obelisków, tablic i pomników.

W latach 2016-2017 Muzeum Historyczne Miasta Krakowa (MHK) rozpoczęło program

¹³ E. Gawron, *Obóz Płaszów – część nazistowskiego...*, s. 423.

¹⁴ R. Jamka, *Sprawozdanie z badań w osadzie przedhistorycznej w Krakowie-Woli Duchackiej*, „Sprawozdania Polskiej Akademii Umiejętności” 47, 1946, ss. 123 – 125.

badan archeologicznych, jako części przygotowań do prac nad scenariuszem przyszłego upamiętnienia.

Głównym celem badań było określenie topografii terenu dawnego obozu i ich odniesienie do źródeł archiwalnych oraz rozpoznanie ich pod względem konserwatorskim. W tym celu posłużono się wymienionym powyżej studium i opracowaniami historycznymi, które poddano aktualizacji.

Przygotowany program badań zakładał konkretne cele badawcze, pozwalające na rozpoznanie topografii i stratygrafii terenów poobozowych. W tym wypadku konieczne było zbalansowanie nieinwazyjnych i inwazyjnych metod badawczych. Podjęto wówczas decyzję o traktowaniu badań wykopaliskowych jako niezbędnych, ale możliwych do realizacji wyłącznie poza terenem nekropoli żydowskich i miejsc grobów masowych. Podjęto również współpracę z Komisją Rabiniczną ds. Cmentarzy przy Naczelnym Rabinie Polski. Dzięki tej współpracy w oparciu o archiwalne fotografie lotnicze i dostępne źródła archiwalne przygotowano plan obozu. Dzięki wykorzystaniu Geograficznego Systemu Informacji (GIS) możliwe było precyzyjne odtworzenie topografii terenowej KL Płaszów. Równocześnie, jesienią 2016 roku wykonano pierwszą serię badań dokumentacyjnych i nieinwazyjnych.

Wówczas wykonano m. in. zdjęcia powietrzne i skanowanie laserowe powierzchni obozu oraz badania geomagnetyczne. Analiza wyników umożliwiła precyzyjne określenie lokalizacji niektórych elementów infrastruktury obozowej, np. muru Nowego Cmentarza Żydowskiego, czy śladów niwelacji wykonanych pod poszczególne baraki oraz porównanie ich do przygotowanego uprzednio planu. W dalszym toku prac, dzięki zastosowaniu metod badań nieinwazyjnych (metody elektrooporowa, elektromagnetyczna oraz georadarowa) możliwe było wstępne zbadanie charakteru nawarstwień archeologicznych w miejscach, które następnie poddano badaniom wykopaliskowym. Pozwoliły one na wskazanie możliwych pozostałości po zabudowaniach, których ślady nie zachowały się na powierzchni ziemi. Wiosną 2017 roku zrealizowano badania powierzchniowe, polegające na przejściach całego terenu z zastosowaniem prospekcji wykrywaczami metali. W trakcie badań udało się pozyskać zbiór kilkudziesięciu przedmiotów, które historycznie związane są z obozem. Były to m. in. naczynia emaliowane, fragmenty drutu kolczastego, czy pozostałości po dawnej amunicji do niemieckich karabinów Kar98k, zwanych potocznie od nazwiska producenta Mauserami.

Badania wykopaliskowe stanowiły uzupełnienie wymienionych powyżej metod. Ze względu na to, że wykopaliska na tym terenie nie były wcześniej prowadzone zdecydowano się na rozpoznanie możliwie różnych miejsc na terenie obozu. Zaplanowano zbadanie baru męskiego nr 24, rejestracji reliktyw dwóch pralni i latryny męskiej (budynki nr 23, 27, 32) oraz piekarni (budynek nr 38). Następnie przystąpiono do rozpoznania sektora szpitalnego tj. budynku domniemanego polskiego szpitala (budynek nr 17) oraz baru oddziału chirurgii (budynek nr 20). W części kobiecej rozpoznano domniemany staw przeciwpożarowy oraz barak dziecięcy, tzw. Kinderheim (budynek nr 5). W części przemysłowej natomiast otwarto wykopy w rejonie ślusarni i blacharni (budynek nr 84), papierni (budynek nr 90) i drukarni (budynek nr 92). Uzupełnieniem prac były niewielkie wkopy sondażowe, pozwalające określić charakterystykę nawarstwień w sektorze gospodarczym dawnego obozu.

Tuż po rozpoczęciu wykopalisk okazało się, że relikty infrastruktury zalegają stosunkowo płytko. Po odsłonięciu warstwy darni zarejestrowano fragmenty dróg obozowych, znajdujących się pomiędzy barakami. Były one wykonane z drobnego tłucznia wapiennego oraz licznych fragmentów macew. Dotąd przypuszczano, że większa część płyt nagrobnych posłużyła do brukowania dróg jedynie w pobliżu dawnego budynku piekarni i przy ścieżce do części kobiecej obozu. Obecnie należy jednak przypuszczać, że rozkruszonych nagrobków ze zbezczeszczonego cmentarza użyto do brukowania dróg na terenie całego obozu. W trakcie prac przy obozowej piekarni udało się odkryć wcześniejsze drogi. Odsłonięto między innymi chodnik obramiony krawężnikami, poniżej natomiast kolejny trakt, zbudowany z wapiennych kamieni z dodatkowym niewielkim kanałem odpływowym, który biegł najprawdopodobniej wzdłuż wschodniej ściany budynku. Można domniemywać, że jest to droga pochodząca z czasów przedwojennych, gdy w tym budynku funkcjonowało sanatorium Towarzystwa Ochrony Zdrowia (TOZ) dla dzieci zarażonych gruźlicą.

Na terenie obozu wzdłuż głównych dróg obozowych, np. Indutriestraße, znajdowały się otwarte rynsztoki, pomniejsze odwodnienia usytuowane były wzdłuż baraków. Widoczne jest to zwłaszcza w przypadku badań przy baraku nr 24, gdzie odkryto kanał z licznymi zabytkami, które trafiły tam najprawdopodobniej w trakcie rozbiórki budynku. Przy budowie pralni i latryn, odpływy znajdowały się wewnątrz budynków. Było to widoczne zwłaszcza w budynku latryny męskiej, gdzie pośrodku umiejscowiono rynsztok z fragmentarycznie zachowaną betonową płytą na dnie. oraz pralni odpływ był w całości wybetonowany i znajdował się najprawdopodobniej przy południowej ścianie budynku.

W większości przypadków same baraki stanowiły budynki o lekkiej konstrukcji drewnianej, wspartej na płytkim fundamencie wykonanym z wapiennych gładów. Obraz tego stanu rzeczy dają wyniki badań przeprowadzonych w rejonie baraku męskiego nr 24. Na archiwalnej fotografii widoczna jest południowa część budynku. Wyraźnie odznacza się podmurówka biegnąca wzdłuż dłuższej ściany budynku. Na krótszych zastosowano ją jedynie w celu wypoziomowania ścian, nie wzdłuż całej ich długości. Pod względem archeologicznym, najlepiej czytelne relikty muru znajdują się w wykopie nr 7. Fundament był posadowiony stosunkowo płytko w ziemi, bezpośrednio pod warstwą kamieni związanych zaprawą. W przypadku pozostałych budynków na szczególną uwagę zasługują baraki męskiej latryny (budynek nr 32) i dawnego budynku piekarni (budynek nr 38). Fundamenty dłuższych ścian latryny były wykonane z kamieni złączonych zaprawą, na których wykonano wylewkę. Przy budynku piekarni zarejestrowano mur wykonany z wapiennych kamieni, złączonych dużą ilością zaprawy. Stanowi on najpewniej ślad po przebudowie budynku TOZ-u właśnie na cele obozowe. Relikty ceglane odkryto natomiast w odsłoniętym fragmencie baraku nr 31-magazynie żywnościowym, gdzie zarejestrowano podmurówkę oraz przy krótszej ścianie pralni (budynek nr 27). Niekiedy stosowano też betonowe fundamenty, głównie w części przemysłowej obozu, których relikty są obecnie czytelne (np. przy ślusarni i blacharni-budynku nr 84). Niestety część z budynków została niemal całkowicie rozebrana. W miejscu dawnych pralni zarejestrowano praktycznie wyłącznie destrukty (rozebrane fragmenty budynków i luźny materiał budowlany). Bardzo trudno jest zatem określić, gdzie w rzeczywistości się znajdowały

poszczególne baraki, zwłaszcza, że posiłkując się dokumentacją archiwalną stanowiły one raczej ciąg kilku budynków połączonych wspólnym dachem. Zasadniczym wyznacznikiem mogą być tutaj terasowe niwelacje, pozwalające na potencjalną rekonstrukcję tego założenia i zachowany w całości betonowy ryztyk.

W trakcie prac potwierdzono obecność pozostałości infrastruktury obozowej na całym terenie poobozowym. Niemniej w niektórych miejscach była ona widoczna w formie ukształtowania terenu lub bezpośrednio w postaci relikwów architektonicznych. W 2018 roku przeprowadzono ponowną inwentaryzację terenu wraz z powtórными badaniami powierzchniowymi. Ich wyniki są obecnie w trakcie opracowywania.

Scenariusz

Gmina Miejska Kraków stoi obecnie u progu utworzenia nowej instytucji kultury Muzeum – Miejsca Pamięci KL Płaszów. Jest to efekt wieloletnich działań, których celem jest godne upamiętnienie ofiar niemieckiego obozu koncentracyjnego w Krakowie. Bardzo ważnym elementem składowym podejmowanych przez miasto starań jest działalność MHK.

Dzięki dofinansowaniu Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego RP na lata 2016-2017 podjęto szereg prac przybliżających do stworzenia upamiętnienia na terenie poobozowym.

Jednym z głównych celów dwuletniego projektu „Opracowanie studium dot. opieki nad krakowskimi miejscami pamięci z dawnym KL Płaszów jako częścią Trasy Pamięci MHK” było przygotowanie i zatwierdzenie przez Radę Społeczną ds. utworzenia Muzeum – Miejsca Pamięci na terenie byłego KL Płaszów scenariusza przyszłego upamiętnienia.

Zespół scenariuszowy w składzie Monika Bednarek, Marta Śmietana, Kamil Karski, Ryszard Kotarba, Beata Łabno, Tomasz Owoc, dr hab. Roma Sendyka przygotował dokument scenariusza. Stanowi on wytyczne do modyfikacji wcześniej opracowanych przez Gminę Miejską Kraków planów zagospodarowania terenu po KL Płaszów.

Główne założenia scenariusza koncentrują się na terenie poobozowym oraz dwóch wystawach muzealnych zaplanowanych w przestrzeni historycznego budynku, Szarego Domu oraz w Memoriale, nowo wybudowanym centrum wystawienniczo-administracyjnym.

Około 40 hektarowy teren poobozowy pozostaje świadkiem wydarzeń sprzed ponad 70 lat. Najbardziej namacalnym wyrazem tego miejsca jest przyroda, która wkroczyła w pustą przestrzeń, skrywając materialne pozostałości tragicznej przeszłości. Zgodnie z zapisami scenariusza obecny charakter przestrzeni ma pozostać niezmienny, jedynie uzupełniony o warstwę edukacyjno-informacyjną. Zadanie to mają spełniać dwa rodzaje oznaczeń: przystanki historyczne i punkty terenowe. Pierwsze z nich będą stanowić oś zwiedzania, opartą o fotografie historyczne opatrzone komentarzem w trzech językach: polskim, angielskim i hebrajskim. Punkty terenowe będą oznaczeniami relikwów oraz miejsc istotnych z punktu widzenia historii obozu, znajdujących się poza główną trasą zwiedzania. Pomnik muzyczny, którego stworzenie zaplanowano z wykorzystaniem technologii mobilnych, ma na celu, obok upamiętnienia ofiar, także nadanie nowego środka wyrazu przestrzeni poobozowej.

Planowane wystawy muzealne będą z kolei centralnym punktem prezentującym historię

KL Plaszow. Główna wystawa znajdująca się w nowo powstałym budynku Memoriału przyjmie układ chronologiczno-problemowy. Za pomocą zabytków archeologicznych, relacji świadków oraz materiałów archiwalnych – fotografii i dokumentów, zobrazowana zostanie specyfika obozu i jego historia przez pryzmat najważniejszych wydarzeń, a także kwestia pamięci o nim na przestrzeni lat.

Zaplanowano osiem obszarów tematycznych uwzględniających m.in. procesy zmierzające do tworzenia przez III Rzeszę obozów koncentracyjnych, genezę i specyfikę KL Plaszow, życie codzienne więźniów, relacje obóz-miasto, zagadnienia dotyczące strażników obozowych, historię obozu pracy wychowawczej dla Polaków, zagadnienia transportów więźniów, czy też omówienie okresu powojennego w kontekście upamiętnienia KL Plaszow.

Druga z planowanych wystaw zostanie umieszczona w historycznym budynku, tzw. Szarym Domu. W okresie II wojny światowej znajdowały się tam pomieszczenia administracji KL Plaszow oraz karczer obozowy (w piwnicy). Indywidualne losy więźniów będą punktem wyjścia do prezentacji historii obozu. Ważnym elementem są zachowane napisy pozostawione przez więźniów w tej samej przestrzeni, w której zostaną nakreślone kwestie postaw strażników obozowych i ich powojennych procesów sądowych.

***

Wyzwaniem stojącym przed zespołem realizującym projekt upamiętnienia KL Plaszow jest właściwa ochrona i udostępnienie materialnych śladów funkcjonowania obozu. Oddanie autentyzmu tego miejsca wiąże się z ukazaniem obiektów i reliktyw, które są możliwe do odnalezienia, ale też pustki, która w sposób naturalny została wypełniona przyrodą, pokrywając w ten sposób wiele dekad zaniedbań w zakresie upamiętnienia Plaszowa jako miejsca cierpienia, śmierci i pochówku. Założenia scenariusza uwzględniają wyniki badań archeologicznych, historię obozu, ale też historię miejsca, które na długie lata zostało pozostawione same sobie, mimo tego, że pamięć o nim żyła.

